

Національна Академія наук України
ІНСТИТУТ ІСТОРІЇ УКРАЇНИ НАН УКРАЇНИ

На правах рукопису

САВЧУК Юрій Костянтинович

Міська геральдика Поділля

07.00.06. - Історіографія, джерелознавство та
спеціальні історичні дисципліни

АВТОРЕФЕРАТ

дисертації на здобуття наукового ступеня
кандидата історичних наук

Київ-1996

00755345 (Т)

Робота виконана в Інституті історії України НАН України

Науковий керівник: доктор історичних наук Дмитрієнко Марія Федорівна

Офіційні опоненти:

1. Доктор історичних наук, академік Тронько Петро Тимофійович
2. Кандидат історичних наук Боряк Геннадій Володимирович

Провідна організація - Київський університет імені Тараса Шевченка, Київ

Захист відбудеться "23" листопада 1996 р. 14 год. на засіданні спеціалізованої вченої ради Д 50.17.01. в Інституті історії України НАН України, адреса: 252001, Київ-1, вул. М. Грушевського 4, Інститут історії України НАН України

З дисертацією можна ознайомитися у бібліотеці Інституту історії України НАН України, адреса: 252001, Київ-1, вул. М. Грушевського 4, Інститут історії України НАН України

Автореферат розісланий "23" січня 1996 р.

Вчений секретар
спеціалізованої вченої ради

Шим Н. А.

I. ОСНОВНИЙ ЗМІСТ ДИСЕРТАЦІЙНОЇ РОБОТИ.

Загальна характеристика дослідження. Останнім часом в Україні чималого поширення набули різноманітні знаки, емблеми, символи, зріс інтерес до старовинних міських гербів. Українська національна символіка, тривалий час перебуваючи у фокусі процесу національного та державного відродження, збудила найширше громадське зацікавлення геральдичними студіями загалом та територіальними гербами зокрема. У наш час власні символи обирають різні громадські організації, політичні партії та рухи, національно-культурні та територіальні утворення, засвідчуючи тим самим свою появу на історичній арені через знакове вираження.

Геральдика як спеціальна історична дисципліна вивчає державні, родові, корпоративні та територіальні герби. Останні, в свою чергу, поділяються на земельні та міські.

Ця наукова праця спрямована на вивчення процесу формування та генези гербової традиції міст Поділля /XVI -кінець XX ст./, що дає змогу простежити основні етапи розвитку регіональної геральдичної системи, акцентувати увагу на розкритті особливостей її формування, детально зупинитись на висвітленні проблеми трансформації функцій міського герба протягом досліджуваного періоду.

У цьому ракурсі основним результатом дослідження є визначення суспільної ролі, політичного та правозового статусу міського герба, його характеристика як важливого історичного джерела.

Формування міської гербової традиції, яка на Поділлі була виявом наслідування та зв'язку із західноєвропейським використанням міського знаку, тобто як показника певного розвитку міської організації й символу міського суверенітету, що знаменує надання місту особливих прав, - пов'язане із запровадженням у містах самоврядування на основі Магдебурзького права.

Однак, з кінця XVIII ст., внаслідок другого поділу Речі Посполитої, коли Поділля потрапило під юрисдикцію Російської держави, відбулася трансформація суспільної ролі та функцій міського герба. З цього часу міський герб слугує розпізнавальним знаком міста як центру територіально-адміністративної одиниці. Окрім того, втративши початкову сутність і свій внутрішній зміст, він перетворюється в ідеологічний інструмент офіційної політики.

У цій ролі він увійшов до вжитку і за радянської доби.

ЛІТД Ш. В. Стефаніка
АН України

Предметом дослідження є генеза міської гербової традиції Поділля впродовж п'яти століть.

Конкретними об'єктами дослідження є територіальні емблеми та міські герби, явища і події, що стосуються причин та обставин виникнення, формування та еволюції міських знаків, зміни їх соціальної ролі та правового статусу.

Хронологічні межі дисертаційного дослідження охоплюють період формування та найбільш активного функціонування міської гербової традиції: середина XVI - кінець XX ст. Нижня межа обумовлена найбільш інтенсивним запровадженням Магдебурзького права у подільських містечках, верхня - фактичним припиненням наприкінці XX ст. процесу радянського герботворення, пов'язаним з розпадом СРСР.

Актуальність теми дисертації визначається загальними тенденціями в історичній науці, що сформувались під впливом різнопланових чинників.

У них знайшли відображення складні суспільні процеси трансформації державно-політичного та соціально-економічного устрою, що охопили Україну наприкінці XX ст.

У свою чергу, загальне спрямування суспільної свідомості до гуманітарних наук і, зокрема, до історії, стало надійною опорою духовного, національного та державного відродження українського народу. Запити, які поставило суспільство перед історичною наукою - на основі залучення нового джерельного матеріалу здійснити критичне осмислення та об'єктивне висвітлення перебігу історичного процесу - охопило і коло питань, що складають предмет вивчення спеціальних історичних дисциплін.

Стихійність, поверховість у підходах до цих проблем спонукають істориків з наукових позицій висвітлити означене коло питань.

Дослідження геральдичної спадщини України - актуальне завдання науки, оскільки практичний інтерес до геральдики не втрачений і сьогодні. Навпаки, розбудова незалежної української держави дала новий імпульс герботворчим процесам.

Серед інших пріоритетних завдань державного будівництва постала нагальна проблема у координації та здійсненні державного управління у сфері герботворчих процесів, забезпеченні належного використання державних символів та емблем, символіки автономних утворень, місцевого та регіонального самоврядування, національних символів етнічних груп.

Стосовно міської геральдики суспільні зміни відкрили широкі перспективи розвитку. Демократичність, національна культурна політика, деідеологізація, зростання ролі органів місцевого самоврядування - фактори, що складають потужну потенцію процесу міського герботворення. Саме задоволення потреб практичної геральдики спонукає істориків до дальшого поглибленого вивчення проблем геральдичної науки, яке дозволить забезпечити реалізацію державної політики у цій галузі.

Події суспільно-політичного характеру надали потужного імпульсу розвитку ряду спеціальних дисциплін історичного шкolu: вексилології, геральдики, сфрагістики, емблематики.

Успішний розвиток спеціальних історичних дисциплін, зростання ролі їх інформації у наукових дослідженнях протягом останніх десятиріч обумовлені й тим, що дана галузька історичної науки дозволяє вирішувати одне з найважливіших завдань - розширити джерельну базу наукових праць, основою яких повинна скласти вся сукупність найрізноманітніших джерел.

Актуальність дослідження даної проблеми має і культурологічний аспект. Бажання громадськості ознайомитись із старовинними міськими гербами є своєрідним проявом любові до минулого свого міста, краю, Батьківщини, яка свідчить про невмирущість культури народу, сприяє вихованню патріотичних почуттів.

Ступінь дослідженості тематики. Ризнаючи ступінь дослідженості тематики загалом недостатнім, необхідно зазначити, що дане дослідження є однією з перших в Україні спроб висвітлення проблем генези міської геральдики окремого історичного регіону. Узагальнюючі дослідження з даної проблематики у загальноукраїнському масштабі поки-що відсутні.

Автор сконцентрував увагу на дослідженні подільського регіону, що має особливості історичного розвитку і до сьогодні залишався поза науковим інтересом вітчизняних і зарубіжних дослідників. За цих обставин багато питань зазначеної тематики не отримали свого висвітлення і з'ясовуються на місцевому матеріалі вперше.

Хронологічно найранішими геральдичними працями з досліджуваної проблеми, що визначає їх неабияку наукову цінність, є польські гербовники Б.Папроцького (бл. 1543-1664) та К.Несецького (1682-1744)*, в яких фіксується чимало земельних гербів. Пові-

* Herby gusztwa Polskiego, przez Bartosza Paprockiego zebrane i wydane t. r. 1584. Wyd. K. J. Turowskiego. - Krakow, 1858.

Nesiecki K. Herbarz Polski. - Lipsk, 1842. -Т Т.1. - 10.

домлення згаданих авторів мають описовий характер і стосуються найбільших міст, переважно воєводських центрів.

З середини XIX сторіччя спостерігаємо активізацію досліджень у галузі спеціальних історичних дисциплін, зокрема сфрагістики та геральдики у загальноєвропейському масштабі. Про це свідчать фундаментальні праці: "Wappenbuch der städte des grossherzogthums posen herausgegeben", "Siegel des mittelalters von Polen, Lithauen, Schlesien, Pommern und Preussen", "Städtewappen des Österreichischen Kaiserstaates", "Grosses und Allgemeines Wappenbuch" (видашня друкувалось в Нюрнберзі з 1856 по 1914 рік, загалом з'явилося 7 томів - 80 книг, складені за геральдичним матеріалом окремих країн, що входили до складу Німеччини та Австрії)*.

У цей час українські землі перебували у складі кількох державних утворень, зокрема у російській та австрійській імперіях. Відтак український матеріал подибуємо в геральдичних студіях, які посідають чільне місце в російській, польській, угорській, австрійській історіографії. Цілком закономірно, що в них вибудовувались інноцентричні концепції розгляду та висвітлення геральдичних процесів, пов'язаних з історією державотворчої еліти та вищих стачів, а інколи політична мета, як це зазначалося в самих студіях, переважала наукову.

Своєрідною ілюстрацією цієї гези може слугувати "Русская геральдика" дворянського історика О. Лакієра**, яка знаменує собою становлення російської геральдики як науки. Вона з'явилась друком у 1855 році. Зосередивши основну увагу на родовій геральдиці, О. Лакієр тільки побічно торкнувся питань міської геральдики: в найбільш загальних рисах змалював історію появи і розвиток міських гербів в Росії, їх тісний взаємозв'язок з печатками.

Особливо посилюється інтерес до міських гербів на рубежі XIX-XX ст. Майже одночасно в різних країнах з'являються гербовники: "Städte - Wappen von Österreich - Ungarn", "Österreichisch - Ungarischen Wappenrolle", "Städte Wappen von Oesterreich Hugen", "Galizisch - Bukowinische Wappenbuch (edycja Neuer Siebmacher's)", "Гербы городов, губерний, областей и посадов

* Vossberg F.A. Wappenbuch der städte des grossherzogthums posen herausgegeben. - Berlin, 1866. Siegel des mittelalters von Polen, Lithauen, Schlesien, Pommern und Preussen. - Berlin, 1854. Siebmacher J. Grosses und Allgemeines Wappenbuch. Widimsky V.R. Städtewappen des Österreichischen Kaiserstaates. - Wien, 1864.

** Лакієр А. Б. Русская геральдика. Кн. 1-2. - СПб., 1855. - 308 с.

Российской империи, внесенные в Полное Собрание Законов Российской империи с 1649 по 1900 гг." * З огляду на предмет нашого дослідження найбільшу зацікавленість викликає робота П.Вінклера, у якій серед 700 міських гербів знаходимо і герби міст Поділля, що побутували тут після приднання цих українських земель до Російської імперії.

Багатий фактичний матеріал, перші спроби систематизації гербів, енциклопедичність, беззаперечні переваги згаданих видань, дозволяють зарахувати їх до безцінних надбань світової геральдичної науки. Однак, обраний авторами підхід до опрацювання теми не дав змоги вирішити основних завдань дослідження міських гербів: нез'ясовані причини їх появи, генеза, соціальна роль та правовий статус. Окрім того, охоплення величезного часового і територіального простору не дозволило уникнути окремих фактичних неточностей та огріхів при обробці геральдичного матеріалу.

В українській історіографії геральдики початку ХХ століття визначне місце посідають роботи дослідників В.К. Лукомського, В.Л. Модзалевського. Однак їхні студії, в основному, охоплюють коло родових гербів та печаток українських гетьманів і козацької старшини і лише в деяких своїх працях В.К. Лукомський торкається питань вивчення гербів міст**. Інститут міських гербів Правобережжя полишився за межами наукових пошуків.

Окремі аспекти вивчення територіальних емблем у ракурсі з'ясування традиційних кольорових сполучень гербів найзначніших українських міст: Києва, Львова, їх зв'язку з пам'ятками вексиллогії, а також семантики символічних зображень, розглядалися в контексті дотичних наукових розвідок - студій з української національної та державної символіки. Найбільша кількість публікацій з цього питання з'явилась у 1917-1918 рр. за умов національного відродження та державотворення.***

Серед праць польських дослідників 20-х - 30-х років ХХ з теми нашого дослідження викликає зацікавлення популярне видання - А. Хоміцького,**** в якому частково представлений геральдичний

* Lind K. Städte - Wappen von Österreich - Ungarn. - Wien, 1886. Ströbl H. G. Städte Wappen von Österreich Hugen. - Wien, 1904. Bojničić J. Galizisch - Bukowinische Wapenbuch (edycja Neuer Siebmacher's). - Nürnberg, 1905. Винклер П. Гербы городов, губерний, областей и посадов, внесенные в Полное Собрание Законов Российской империи с 1649 по 1900 гг. - СПб., 1900. - 320 с.

** Лукомский В. К. О геральдическом искусстве в России. // Старые годы. - 1911. - Февраль. - С. 5-35.

*** Леонид К. В справі герба України. // Шлях. - 1918. - Ч. 2, дют. - С. 33-40. Цегельський Л. До питання українського державного гербу. // Українське слово. - 1918. - 17-18, 22-24 січ.

**** Chomiński A. Herby miast i ziem polskich. - Warszawa, 1929.

матеріал українських міст, зокрема Поділля. А. Хоміцький наслідував уже апробований його попередниками - абетковий принцип систематизації матеріалу, традиційно обмежившись описом герба, а не глумаченням символів. Гербовник сповнений фактичних помилок і неточностей, має компілятивний характер і вимагає до себе критичного наукового ставлення.

У повоєнний час спадкоємцем кращих наукових традицій вчених геральдистів виступили науково-дослідні центри українознавства на еміграції. Відразу після війни розгорнув творчу наукову роботу Інститут Родо та Знаменознавства в Мюнхені.

У 1963-1964 рр. у Північній Америці створено Українське генеалогічне геральдичне товариство. Серед праць на царині міської геральдики особливу увагу заслуговують студії Р.Климкевича,* який вперше здійснив спробу дослідити особливості міського герботворення в Україні за історичними регіонами. Серед чималого переліку його праць, слабким місцем яких залишалась вузька джерельна база (що, зрозуміло, викликано обмеженням для дослідника доступом до архівних збірок в країнах колишнього соціалістичного табору), відсутні узагальнюючі публікації з міської геральдики Подільського краю. Осібне місце у його спадщині займає стаття про герб міста Кам'яця-Подільського.**

Період політичного потепління, так званої "хрущовської відлиги", 60-х років позначений відродженням і на ниві спеціальних історичних дисциплін, що виразно засвідчила поява підручника з цієї ділянки історичних знань.***

З 60-х років фактично статусу неофіційного органу дослідників з фрагістики та геральдики в Україні набув журнал "Архіви України". Водночас було започатковано видання спеціального збірника "Історичні джерела та їх використання". Більшість опублікованих тут наукових розвідок охоплювала геральдичний матеріал

* Климкевич Р. Герби і печаті міст Поділля. // Український історик. - 1964. - Ч. 4. - С. 40-43. Його ж. Герби міст Буковини. // Український історик. - 1969. - Ч. 1-3 (21-23). - С. 127-137. Його ж. Герби міст Полісся. // Український історик. - 1966. - Ч. 3-4 (11-12). - С. 59-65. Його ж. Герби міст Помор'я. // Український історик. - 1967. - Ч. 1-2 (13-14). - С. 67-74. Його ж. Герби міст Правобережжя. // Український історик. - 1970. - Ч. 1-3 (25-27). - С. 140-148. Його ж. Герби Поділля і Полісся. // Український історик. - 1965. - Ч. 1-2 (5-6). - С. 62-67; Ч. 3-4 (7-8). - С. 60-65.

** Климкевич Р. Герби і печатка Кам'яця // Записки Наукового товариства ім. Шевченка. - Т.177. Нью-Йорк, 1963. - С. 259-265.

*** Введенський А., Дядиченко В., Стрельський В. Допоміжні історичні дисципліни. - К.: Радянська школа, 1963.-208 с.

західних областей, чи-то пов'язана з проблемою створення нових радянських емблем українським містам.*

Історіографічний огляд праць з проблеми генези міської геральдики в Україні, яка розвивалась у спільному історичному руслі з геральдичними традиціями сусідніх народів, буде неповним, якщо не врахувати внеску у розробку та загальну постановку й вирішення теоретичних проблем генези міської геральдики вчених сусідніх країн: Польщі,** Словачії*** та колишніх радянських республік - Російської Федерації, Литви, Білорусі.

Особливе місце у цьому ряду займає дослідження Н.А. Соболевої "Российская городская и областная геральдика XVIII-XIX вв."****, яка піднесла на новий щабель теоретичний рівень дослідження міських гербів. Це узагальнююча праця з питань територіальної геральдики в російській історіографії, в якій отримали висвітлення практика створення гербів в Герольдії, взаємини центральної і місцевої влади, визначено суспільно-правовий статус міських гербів.

Студії білоруського історика А.Цігова "Гарадская геральдика Беларусі"*****, в яких пов'язується процес формування міської гербової традиції із запровадженням інституту Магдебурґії у містах Великого князівства Литовського, згодом - Речі Посполитої, є важливими для з'ясування аналогічних процесів в українських землях, об'єднаних спільною формою державності у середньовічну добу.

В українській радянській історіографії герби українських міст довгий час залишалися незайманим полем наукових досліджень. Донедавна вважалося, що піонерами у їх вивченні виявили себе науковці 60-х рр. Однак нові архівні знахідки змушують вдатися до корекції хронологічних меж дослідницького процесу на царині міської геральдики за цієї доби.***** Наукова праця С.М. Земцова "Очерки истории городской геральдики на Украине" вперше в

* Маркевич О. Печати міст Галичини як історичне джерело. // Історичні джерела та їх використання. - Вип. 2. - К., 1966. - С. 222-227. Бабенко А. До питання емблематики радянських міст. // Історичні джерела та їх використання. - Вип. 6. - К., 1971. - С. 198-205.

** Kuczyński S. K. Herby ziem dawnej Polski. - Warszawa, 1994.

*** Nowak J. Słowenskie miejskie a obecne herby. - Bratislava, 1972. - 452 s.

**** Соболева Н. А. Российская городская и областная геральдика XVIII-XIX вв. - М.: Наука, 1981. - 263 с.

***** Цігов А. Гарадская геральдика Беларусі. - Мінск: Полымя, 1989. - 206 с.

***** Савчук Ю. К. Неопублікований рукопис "Очерки истории городской геральдики на Украине" та його місце в історіографічній спадщині. // Темі доп. п'ятої респуб. наук. конф. - Львів, 1995. - С. 57-58.

українській історіографії з-поміж наукових студій з цієї тематики обирає предметом свого дослідження цілісний процес формування міської геральдичної традиції в Україні і, що особливо важливо, також вперше окреслює його особно.

При аналізі наукового спадку істориків 70-х необхідно окремо зупинитись на доробку В. Драчука. Вчений зробив вагомий внесок не тільки у розвиток теоретичних досліджень (працював над закономірностями процесу становлення систем знаків у різних народів), а й популяризацію геральдики. Висока ерудитія та науково-популярний стиль опрацювання геральдичного матеріалу, обраний вченим у книгах "Тасмніці геральдики" та "Рассказывает геральдика"*, визначив широкий діапазон досліджень: від загадкових знаків Північного Причорномор'я до сучасних автору радянських емблем, охоплюючи при цьому різні гілки геральдичних пошуків: протогеральдичну систему Київської Русі, міську, родову, державну. Щодо залучення інформації, пов'язаної з міськими емблемами, то вона розглянута у ракурсі історичного джерела.

Помітним явищем у наукових студіях геральдики, стали наукові пошуки В. Румянцевой, зокрема праця "Эмблемы земель и гербы городов Левобережной Украины (периода феодализма)".** Вибудувавши свою роботу здебільшого на архівних матеріалах, вперше залучених до наукового обігу, дослідниця зуміла простежити: передісторію міських гербів, їх генезу за епохи феодалізму, еволюцію функцій та соціальної ролі міських знаків, врахувавши специфіку історичного розвитку цього регіону. Але оскільки рамки наукових пошуків обмежувались географією певної території (Лівобережжя), то герби міст Правобережжя, і Поділля зокрема, не стали об'єктом дослідження у цій монографії.

Важливими подіями наукового плану, які вплинули на процес розвитку та вивчення міської геральдики, були відновлення в 1990 р. діяльності Українського Геральдичного Товариства (УГТ) з центром у Львові та створення у 1994 р. відділу спеціальних історичних дисциплін в Інституті історії України НАНУ.

Виявом зростання наукового інтересу до вивчення спецдисциплін стали щорічні республіканські наукові конференції, організовані УГТ, починаючи з 1991 року. Серед повідомлень з міської геральдики, виділимо доробок дослідників А. Гречила, М. Дмитрієнко, І. Сварника.

* Драчук В. Тасмніці геральдики. - К., 1974. - 64 с. Его же. Рассказывает геральдика. М.: Наука, 1977. - 256

** Румянцева В. Эмблемы земель и гербы городов Левобережной Украины (периода феодализма). - К.: Наукова думка, 1986. - 127 с.

У 1990 та 1992 рр. з'явилися друком бібліографічний покажчик та посібник для вузів зі спецдисциплін*. Їх поява сприяла подальшому розгортанню досліджень.

Наслідком активізації вивчення спецдисциплін на початку 90-х стала низка публікацій у наукових та науково-популярних виданнях й часописах, зокрема з територіальної геральдики**. У цьому ряду відзначимо статтю авторів Замлинського В. та Дмитрієнко М., спеціально присвячену аналізу стану та перспективам розвитку міської геральдики***

Спеціальні дослідження міської геральдики Поділля обмежуються тезовим повідомленням Трубочанінова С. В.****

Загалом на сьогоднішній день скільки-небудь глибоких наукових пошуків і розробок, які б торкалися питань міської геральдики Правобережжя не започатковано. Вивчення гербів Поділля, цього своєрідного історико-географічного регіону України, не складало винятку із загального стану досліджень. Окрім суто побіжного огляду ця проблема не знайшла свого належного опрацювання. Між тим зібрані джерела та література дозволяють виконати спеціальне дослідження оголошеної теми.

Джерельна база дослідження. Дане дослідження побудоване на основі комплексного використання історичних джерел.

Документальну основу дослідження склал архівні матеріали з фондів ЦДІА у м.Києві, АГАД у м.Варшаві, РДАДА у м.Москві, РДІА у м.Санкт-Петербурзі, що містять відомості про міські герби Поділля, зокрема копії королівських привілеїв на Магдебурзьке право.

Важливе значення для вивчення генези гербової традиції міст Поділля мали архівні справи - свідчення діяльності Гербового відділення Департаменту Герольдії у створенні проектів гербів міст Подільської губернії (ЦДІА Росії: ф. 1343). Там є листування з місцевими дворянськими депутатськими зібраннями, проекти гербів, виготовлених місцевими кудожниками, чимало відомостей довідкового характеру.

* Исторические дисциплины: Краткий библиогр. справ.-указ. / Состав.: М. Ф. Дмитриенко, И. Н. Войцеховская. - К., 1990. - 158 с. Специальные исторические дисциплины: Научн. пособие для вузов / Ответств. ред. М. Ф. Дмитриенко. - К., 1992. - 323 с.

** Гречило А. Земельна геральдика. // Пам'ятки України. -1993. - №3. - С. 42-47.

*** Замлинський В., Дмитрієнко М. Українська геральдика. -Україна. - 1992. - №14. - С. 1-2.

**** Трубочанінов С. В. Герби міст Подільського намісництва. // Тези доп. п'ятої Всеукр. наук. конф. з історичного краєзнавства. - Кам'янець-Подільський, 1991. - С. 525-527.

Вперше до наукового обігу були залучені матеріали, в яких відображена діяльність Діпромісту у справі вивчення геральдичної спадщини українських міст (ЦДАВОВУ України: ф. 4906).

Автору дослідження вдалося виявити значну кількість рукописних матеріалів по темі, які перебувають в архівосховищах і відділах рукописів бібліотек України, Росії та Польщі. Зокрема використані документи особистих фондів М. Гузовського (МНК 1484-1493) та В. Віттига (МНК 556-563) бібліотеки кн. Чарторизьких. Частина цих документів ще не була використана в наукових цілях.

Окреме місце в роботі займають повідомлення про наявність гербів у подільських міст, добути з різноманітних статистичних, географічних і топографічних описів.

У процесі дослідження автором були широко залучені законодавчі акти Великого князівства Литовського та Речі Посполитої, зафіксовані в Литовській та Коронній Метриках, а також опубліковані в Повному Зібранні Законів Російської імперії.

Широко використана фахова література зарубіжних дослідників геральдики, сфрагістики та вексилології в масштабі європейського історичного поля.

Окрему групу джерел складають музейні збірки та колекції Кам'янець-Подільського історичного музею-заповідника, Вінницького обласного, Тульчинського та Хмельницького районних краєзнавчих музеїв, в яких виявлені матеріальні пам'ятки з гербовими зображеннями, вексилологічний та сфрагістичний матеріал.

Мета дослідження. Враховуючи актуальність, наукове, культурологічне та практичне значення проблеми, недостатнє її вивчення, а також можливість опрацювання недоступних раніше матеріалів, автор поставив собі мету виконати порівняльно-історичний аналіз процесу формування та еволюції гербової традиції міст Поділля.

Для досягнення зазначеної цілі автор вважав за необхідне вирішити такі основні завдання:

- розглянути передумови, обставини виникнення та початкові функції територіальних емблем, дослідити їх генетичний зв'язок з різного типу символічними знаками та знаковими системами;

- простежити взаємозв'язок формування та розвитку традиції міського герботворення із запровадженням в подільських містах самоврядування на основі Магдебурзького права;

- прослідкувати спосіб формування емблематичного ряду гербів, провести його систематизацію та порівняльний аналіз з геральдичним матеріалом інших українських земель;

- на тлі загальноєвропейського процесу формування територіальних геральдичних систем розглянути взаємозв'язок та виявити спільні закономірності у розвитку міської геральдики сусідніх (білоруського, польського, литовського, російського) народів.

- розглянути в соціальному, національно-релігійному та політичному аспекті особливості генези міської геральдики Подільського регіону, спричинені специфікою історичного розвитку краю.

- простежити трансформацію правового статусу міського герба протягом досліджуваного періоду;

- дослідити міські знаки як історичне джерело.

Теоретичне значення роботи визначається її етапністю у процесі дослідження та створення загальної картини територіальної геральдичної системи України. Оскільки склалося історично, що історичні регіони, на яких сформувалася українська нація і які різняться між собою історією, культурними та побутовими традиціями, напрямками господарського виробництва тощо, свого часу входили до різних державних утворень. Це позначилося й на процесі територіального герботворення: Галичина, Буковина, Волинь, Поділля, Київщина, Крим, Сіверщина, Слобожанщина, Наддніпрянщина, Південь мають суттєві особливості як у загальному процесі герботворення так і в семантичних витоках геральдичної символіки. Представлена на захист наукова праця є наступним кроком опрацювання такої важливої теми як територіальні герби, вивчення геральдичних систем за принципом історичних земель і становить собою частину у підготовці узагальнюючої праці з історії всієї територіальної геральдики України.

Практичне значення дисертаційного дослідження полягає у тому, що опрацьовано, проаналізовано та узагальнено великий масив документальних джерел. Результати праці, загальні положення та висновки можуть бути використані:

- викладачами вузів при підготовці нормативних та спеціальних курсів, лекцій із спеціальних історичних дисциплін, історії та теорії мистецтва, культури України;

- для написання праць з історичного краєзнавства, регіональної історії, при створенні експозицій історичних та краєзнавчих музеїв;

- при реконструкції та відновленні юридичного статусу історичних гербів міст Поділля, що є на сьогодні важливою історико-культурною акцією, покликаною зміцнити історичний зв'язок поколінь міської громади, сприяти вихованню

патріотичних почуттів та формуванню національної самосвідомості у молодого покоління;

- при підготовці законодавчих актів по реальному включенню місцевої емблематики й символіки до механізму функціонування системи органів місцевого та регіонального самоврядування;

- при остаточному зборі й впорядкуванні геральдичного матеріалу по історичних регіонах України, що мають відмінності у герботворенні;

- інформація дослідження є першим кроком у створенні й виданні атласу земельної та міської геральдики;

- при створенні словника геральдичних термінів, якого досі ще не існує українською мовою, енциклопедії геральдики України.

Наукова новизна зумовлена самою постановкою теми, станом її опрацювання й досить поверхового висвітлення в історичній літературі.

У монографії автора вперше у вітчизняній історіографії зібрано, впорядковано, систематизовано і проаналізовано великий геральдичний матеріал Поділля, який здебільшого вперше залучений до наукового обігу і значно доповнює наші знання про геральдичні системи як історичне джерело.

Автором дослідження вперше зроблена спроба розглянути міський герб не тільки як продукт феодальної епохи, правову інституцію станових взаємин, а й розкрити філософську та психологічну основу функціонування міського герба як звичаєво-культурної ознаки міста, сформованої історичною традицією. Дисертант перебуває на позиції заперечення одного з найпоширеніших упереджень у ставленні до герба як явища соціального атавізму.

Нові політичні реалії дозволяють позбутися догматизму у вивченні історичного процесу, спрощено-класової оцінки історичних явищ та подій, детермінуючої результати досліджень, надмірної ідеологізації, від яких чи не найбільш потерпіла геральдика, пуповиною пов'язана з глибоким допролетарським міпулізм.

З іншого боку, крах імперської ідеології, який відбувся останнім часом, дозволяє звести на фундаменті, закладеному українською історіографією другої половини XIX ст. - початку XX ст., національну концепцію історичного розвитку українського народу та його культури. Це спонукає до переосмислення прочитання і формування об'єктивного погляду на явища та події, що склали предмет нашого дисертаційного дослідження. Йдеться про характер та глибину проникнення впливу на територіальне

герботворення західноєвропейської, російської та польської геральдичних систем, трансформацію суспільної ролі та правового статусу міських гербів у XIX- XX ст., визначення особливостей національного емблематичного матеріалу.

Рівень реалізації, апробація і публікація результатів дослідження. Фактичний матеріал, залучені до наукового обігу документи, висновки та теоретичні узагальнення, що містяться в дисертаційному дослідженні, викладені у монографії та більш ніж 20 публікаціях автора.

Основні ідеї та матеріали дисертаційного дослідження активно використовувались автором при створенні у Вінницькому обласному краєзнавчому музеї стаціонарної виставки "Символіка Поділля - витоки та історична традиція" (відкрита напередодні історичного референдуму 1 грудня 1991 р.), під час роботи над обладнанням першого в Україні у технічному вузі Кабінету українознавства (Вінницький політехнічний інститут, 1992 р.).

Напрацьовані у процесі дослідження фактичні матеріали, окремі положення та узагальнення слугували підставою для заснування та теоретичних засад функціонування Вінницької обласної Геральдичної Комісії, діяльність якої спрямова на утвердження національної державної символіки та відновлення історичної геральдичної традиції подільських міст. При сприянні автора даної праці були відновлені історичні міські герби Вінниці, Могилеву -Подільському, Літингу.

Матеріали дисертаційного дослідження широко використані автором при підготовці передач республіканського радіо та Вінницького обласного телебачення, присвячених традиціям українського народу, історії та культурі Поділля, при читанні спецкурсів в Інституті туризму .

Наукові студії дисерганта відзначені персональною стипендією Президента НАН України.

Дисертаційне дослідження обговорювалось і рекомендовано до захисту відділом спеціальних історичних дисциплін Інституту історії України НАН України.

Структура дисертації відповідає меті та завданням дослідження.

Її структурними одиницями є вступ, три розділи та висновки. Обсяг тексту книги становить 8,4 друкованих аркуші.

У вступі обгрунтована актуальність, визначені об'єкт та предмет дослідження, хронологічні та територіальні межі, сформульовані мета і завдання, проаналізована історіографія

проблеми й основні джерела, вказано на наукову новизну і практичне значення дисертації.

У першому розділі - "Міська геральдика Поділля періоду Речі Посполитої" - розглядаються обставини появи та формування гербової традиції міст Поділля XVI - кінця XVIII ст., зв'язок цього процесу із запровадженням в подільських містах самоврядування на основі Магдебурзького права, визначено особливості емблематичного ряду гербів.

Впродовж XIII - XVIII ст. Магдебурзьке право поширилося на всю Західну Європу, Чехію, Угорщину, Польщу звідки потрапило на українські, білоруські та литовські землі, що входили до складу Великого князівства Литовського, а згодом - Речі Посполитої.

Першими, вже у XIV ст., його дістали міста Галичини, Поділля, Волині, пізніше - Київщини, Сіверщини та Слобожанщини.

Переведення міста на Магдебургію започатковувало в ньому власну міську геральдику. В привілеї, що надавав місту право самоврядування, звичайно йшлося про герб і печатку.

За походженням герби бувають довільними чи привласненими. Довільні, давніші, що мали глибоке коріння, не потребували санкціонування, нові - затверджувались верховною владою. У новостворених гербах часто враховувались традиції попередніх міських емблем.

Герби міст Поділля належать переважно до категорії наданих, або "привласнених", - тобто дарованих, жалуваних верховною владою або прийнятих за її згодою. Припускаємо, що так звані королівські надання могли мати суто формальний характер: затверджувались як раніше вживані емблеми, так і запропоновані міщанами чи власником міста.

За характером емблем міські герби Поділля періоду Великого князівства Литовського та Речі Посполитої складають кілька груп. Представницьку групу утворюють ті, до яких внесено зображення християнських святих: св. Юрія (Кам'янець-Подільський, Смотрич), св. Петра (Брацлав), св. Флоріана (Шаргород), Богородиці (Копайгород), св. Станіслава (Барок), св. Миколи (руський магістрат Кам'янця-Подільського), св. Томаша (Шагава). Окремо групуються герби із зображенням святих, які були покровителями (патронами) власників або засновників міст (Шаргород, Барок).

На частині міських знаків спостерігаємо символи, частково або повністю запозичені з родинних гербів (емблеми Гранова, Копайгорода, Шаргорода, ймовірно, Кіблича).

Окремі міські герби мають глибоке історичне коріння, давню традицію вживання у багатьох народів Європи (зображення журавля - Дунаєвці, орлине крило - Гайсин).

Традиційні шляхетські геральдичні знаки вбачаємо в гербах Тернополя і Гранова ("Леліва"), Кіблича ("Погоня").

На багатьох міських гербах відтворено зображення зброї, фортець, лицарських обладунків - символів захисту краю від ворогів.

Відомі випадки, коли герби стилізовано зображують самі міста (Хмільник, Блацлав (1792 р.).

До гербів називних, які через символіку розкривають назву міста, можна віднести емблему Гусятинна (три вежі, на верхівках яких по гусці).

Цілком особіно стоїть герб Вінниці. В його основі - прадавній символічний знак, який з часом зазнав стилізації.

Традиція зображення патронів місцевої церкви чи костелу була поширена за середньовічної доби у більшості країн Західної Європи. Вона переважала в гербах незначних, погано захищених міст, які не могли внести у свої зображення фортечні укріплення.

Зауважимо: у Західній Європі Магдебургія вишикає як закономірний, внутрішньо обумовлений етап розвитку міста, тобто еволюційним способом. У більшості міст і містечок Поділля - незначних поселеннях на межі з Диким Полем, зміцненню яких в економічному й правовому розумінні перешкоджали незлічені набіги татар, - Магдебурзьке право надається здебільшого штучно і з певною метою. Різноманітні пільги, звільнення на кілька років від податків, запровадження ярмарків, введення окремого судочинства - все це мало викликати заселення і активізувати процес зростання міст. У деяких випадках саме нова хвиля колонізації була основною умовою пожалувань.

Незважаючи на свою хронологічну тривалість, період XVI-XVIII ст. за своїм змістом є тільки періодом кількісного зростання геральдичних ознак подільських міст. Кожне нове століття означає приріст міських гербів, але, робимо висновок, з гляду на міську символіку, характер емблематичного матеріалу, суспільну роль та функції міського герба, цей період складає єдине ціле.

У другому розділі - "Під імперськими орлами Росії" - висвітлені особливості розвитку міської гербової традиції Поділля у складі Російської імперії.

Новий етап творення міських гербів Поділля припадає на кінець XVIII століття. Він пов'язаний з переходом краю, внаслідок другого поділу Речі Посполитої під юрисдикцію Російської імперії

Росія та Польща, перебуваючи на одному щаблі суспільного розвитку, були феодальними державами. Проте у багатьох сферах суспільного життя і організації управління обох країн були суттєві відмінності. Це стосується міст. У своєрідний спосіб їх ілюструє міський знак. Міста Речі Посполитої, зокрема Поділля, про що йшлося раніше, набули своїх гербів у XIV-XVIII ст. у зв'язку з поширенням Магдебурзького права, наслідуючи західноєвропейську традицію міського устрою.

Що ж до Росії, то, на думку проф. Н.Соболевої "особливості історичного розвитку виключали можливість становлення інституту міських гербів на терені російських земель в той час, коли в країнах Західної Європи міські герби набули широкого розповсюдження".*

З часу появи в Росії перших міських гербів /початок XVIII ст./ до виходу "Грамоти на права і вигоди містам Російської імперії" (1785), згідно з 28 пунктом якої кожне місто зобов'язувало мати герб, затверджений імператрицею і вживати його в усіх міських справах, можна виділити основні етапи еволюції суспільної ролі та функцій міського герба.

Початковий етап охоплював перші десятиріччя XVIII ст.: міські герби ще не увійшли в стадію широкого вжитку й повсюдного поширення; другий - припадав на період обласних реформ /друга пол. XVIII ст./, коли герб символізував місто як самостійну, відмінну від сільського поселення, адміністративну одиницю; третій - розпочинається в 1785 році, з часу визначення офіційною владою суспільного статусу міського герба. Він вживається як символ міста, у тому значенні, в якому сприймався західноєвропейським суспільством.

Відмінною особливістю міської емблематики в Російській державі став виразний наголос на пропаганду офіційної ідеології. Вона набула свого графічного відображення у гербах. На це звернув увагу П.П.Вінклер, характеризуючи "штучні фігури", вживані на них: "Перше місце серед них обіймають зображення, які є свідками доказу "милості" верховної влади у ставленні до того або іншого села чи міста". Як такі, в першу чергу, він називає "Государственный Российский Герб" та ще одну фігуру - "государственного" орла, уточнюючи при цьому, що він присутній в гербах Брацлава та Кам'янця-Подільського. В імператорських указах прямо вказувалось, що двоголовий орел зображується в

* Соболева Н. А. Российская городская и областная геральдика XVII-XIX вв. - М., 1981. - С. 21.

гербах губернських міст для ознаки "присоединения і подданства сего края к Российской империи".

Міські герби Поділля російського періоду, що отримали найвище затвердження 22 січня 1796 року згідно з указом Катерини II "Про герби міст Мінської, Волніської, Брацлавської і Подільської губерній", яскраво відображали специфіку процесу міського герботворення в імперії.

В указі було перелічено 13 міст Брацлавського намісництва: Брацлав, Гайсин, Тульчин, Бершадь, Ямпіль, Могилів, Вінниця, Літин, Махнівка, Сквиря, П'ятигори, Липовець, Хмільник та 10 міст Подільського намісництва: Ушиця (Стара), Вербовець, Грудек, Зіньків, Летичів, Проскурів, Старокостянтинів, Базалія, Ямпіль, Кам'янець-Подільський, яким було надано право мати власний герб. Герольдія, готуючи указ, обрала такий підхід до творення гербів: залишила містам згаданих намісництв давні герби, а тим, що таких не мали, склала нові, у відповідності до прийнятих правил, та подала їх зображення з описом до Сенату.

Тож частина гербів, - зокрема міст Брацлава, Гайсина, Вінниці, Сквиря, Хмільника Брацлавського намісництва та Вербовця, Летичева, Проскурова, Старокостянтинова Подільського намісництва, - зберегла свої попередні зображення, що, певно, мало на меті підкреслити дотримання історичної традиції самоврядування міст та її вагомість. Проте, внесені певні зміни у поділ щита, доповнення зображенням у верхній частині /главі/ - гербом губернського міста, тобто двоголовим орлом, на грудях якого вміщувався герб губернського міста, - виявили прямо протилежний результат. Такий порядок зображення фігур підкреслював ієрархічний принцип побудови територіально-адміністративної системи: повітове місто підпорядковане намісництву, що складає частину Російської імперії, і яке підлягає її верховній владі.

Так, Російська монархія здійснила "редагування" зображення герба, спрямоване на перетворення територіальних емблем в ідеологічний інструмент офіційної політики, засіб вираження політичних, юридичних, історичних домагань. Це констатує втрату міськими гербами початкової суті, внутрішнього змісту; зміну обставин побутування. Власне залишилась у гербів тільки оболонка із "зображувальною" функцією. Зміст її вбачається в тому, що герб, як емблема міста, формально був відмінною ознакою самостійної територіально-адміністративної одиниці, що має вла-

сні органи врядування. Цю тезу підтверджує міська гербова градиція Поділля.

Носіями міських емблем за цих умов ставали незначні містечка: Бершадь, Махнівка (Брацлавського намісництва), Ямпіль (Подільського намісництва), життя яких не позначене особливими історичними подіями.

За своєю сюжетною символікою тогочасні герби відрізняються від давніших, наданих польським королівським урядом.

Природні умови, географічні особливості розташування поселень фіксують емблеми міст Літина, Ямполь /Брацлавського намісництва/.

Особливості погорбкового ландшафту знайшли відображення відразу у двох гербах подільських міст - Ушиці та Грудека.

Господарський характер краю означений в гербах міст Тульчина, Могилева, Махнівки, Липовця, П'ятигір, Зінькова, Базалії.

Сільськогосподарська спеціалізація цього родючого краю, як основна, знайшла відображення відразу в кількох міських гербах: Тульчина, Могилева, П'ятигір та Липовця.

Таким чином, 13-ть з 14-ти новоутворених гербів міст обох намісництв тепер містили символи, пов'язані з географією та господарством краю.

Із скасуванням намісництв і утворенням Подільської губернії герби формально втратили свою юридичну дію. Але фактично вони продовжували використовуватись своїми правонаступниками - повітовими центрами нового адміністративного утворення.

Перша половина XIX ст. позначена кількома важливими реорганізаціями геральдичної служби Росії. Їх наслідком стало перетворення Герольдмейстерської контори, створеної за Петра I у Герольдію, а згодом - у Департамент Сенату (1843 р.).

У 1857 році, згідно з імператорським указом, при Канцелярії Департаменту Герольдії було створено Гербове відділення. Обов'язком цієї офіційної структури було "правильне й узгоджене з вимогами геральдики складання проектів усіх гербів, грамот і дипломів". Реформа тісно пов'язана з ім'ям барона Б. Кене. Саме йому в червні 1856 року імператор Олександр II доручив переглянути всі губернські та інші місцеві герби.

Проекти гербів, виконані Кене, позначені особливою печаткою. Поміж інших їх легко виділити за допомогою барвистих прикрас, розташованих навколо щита, якими він неодмінно супроводжував свої проекти. Система прикрас, розроблена Кене і

затверджена імператорським указом, допомагала з першого погляду визначити політичний, економічний, адміністративний статус міста.

Міські герби Поділля зазнали перегляду в числі найперших. Гербове відділення підготувало 17 нових проектів: 12 - для повітових міст та 5 - заштатних (Бара, Сальниці, Вербовця, Тульчина, Хмільника).

Аналіз всіх способів вживання та використання територіальних гербів у Російській імперії в XIX ст. свідчить, що вони ввійшли до системи різномасштабних знаків, які функціонували тоді в державі, й стали їх невід'ємною частиною.

Загальний характер атрибутів територіальних гербів відображав урядову ідеологію, насамперед, самодержавства.

Територіальні герби у XIX ст. створювалися передусім в інтересах державної влади, являючи собою знаки, за допомогою яких відбивалися певні головні принципи політики царизму.

У третьому розділі "На шляху до незалежності" предмет дослідження склали радянські герби подільських міст, особливості процесу створення та утвердження нової символіки.

Руїнівники монархії виявились спочатку дивовижно толерантними щодо геральдики. Архівні матеріали засвідчують, що територіальні герби досить широко використовувались на Поділлі. Загалом печатки періоду Тимчасового уряду вирізняють найсуттєвішу рису того історичного проміжку: в лютому 1917 не тільки скасовано самодержавство, але й повалено імперський устрій з властивою йому ідеологією. На нових гербових знаках переважає територіальна символіка. Однак вони зберігають високий правовий статус, оскільки карбуються на печатках і виборних органів місцевого самоврядування, і службовців, призначених центральним урядом.

У державному архіві Вінницької області збереглося кілька печаток із знайомою символікою. Печаткою Вінницької міської управи, на якій старовинний герб міста відтворен у вигляді якоря, під яким схрещено дві шаблі, скріплено документ серпня 1917 року. Інший відбиток залишила печатка вінницького повітового комісара на протоколі № 7 Вінницького виконавчого комітету від 22 серпня 1917 року. На ній зображення губерньського герба.

Відбитки побічно вказують на різні повноваження власників печаток: у першому випадку влада поширюється на місто-використано міський герб, в іншому йдеться про повіт - вживається губерньський.

Уряд УНР, розуміючи особливу роль національної символіки у формуванні національної самосвідомості та консолідації етнічних українських земель, всіляко пропагував і широко використував герб-тризуб та сиво-жовтий прапор. Водночас в регіонах виявляємо зацікавленість місцевими геральдичними традиціями та спостерігаємо їх відродження у житті громадських організацій і державних установ.

Автору вдалося виявити тільки кілька відбитків печаток періоду УНР, Української Держави та Директорії, які мали територіальну символіку.

Центральна Рада 1 березня 1918 року прийняла закон про новий адміністративно-територіальний поділ України, згідно з яким замість губерній утворено 30 земель (в їх числі Поділля з центром у Кам'янці та Брацлавщина - у Вінниці). Подальші події не дозволили запровадити в життя цей закон, який надавав необхідного правового підґрунтя для територіальної символіки. Втра- та національної державності призвела до того, що на тривалий час зникла українська символіка в тому числі й геральдична.

Процес творення та утвердження української радянської символіки не мав самостійного характеру. Він, по суті, зовні означував та дублював окупаційне конструювання Радянської влади на Україні.

Оптимістичної перспективи міську геральдику позбавляла і загальна уніфікація політичного та духовного життя, сприйнята комуністами як тенденція прогресивна та визначальна в розвитку суспільства.

Скрізь, де раніше використовувався міський знак: на печатках органів місцевого самоврядування, культурних та освітніх установ, громадських організацій, на урочистостях чи офіційних церемоніях його однозначно замінили Державний герб та прапор.

Масове створення радянських гербів розпочалося з середини 60-х. Для влади це був важливий ідеологічний захід, покликаний виховати у городян почуття любові до свого міста, особистої причетності до його життя. Для громадськості - вияв справжнього патріотизму, гордості за рідне місто, зацікавлення власною історією.

Перебування радянського міського герба поза правовим полем, на відміну від юридичної практики попередніх епох, значно звузило сферу його практичного використання, обмежуючи функції виконанням ролі ідеологічного декору. Така ситуація вихолощувала зміст міського знаку, девальвувала його цінність.

Попри все радянська міська геральдика зберегла одну з основних функцій герба - відтворювала в емблемі особність конкретного населеного пункту.

Особистий внесок дисертанта у розробку наукових результатів, що виносяться на захист полягає в обґрунтуванні таких основних положень:

1) формування гербової традиції подільських міст на ранньому етапі відбувалось за умов запровадження у містах самоврядування на основі Магдебурзького права;

2) наприкінці XVIII ст., внаслідок політико- адміністративних перетворень, пов'язаних із переходом краю під юрисдикцію Російської імперії, відбулася трансформація функцій та еволюція суспільної ролі міських гербів, перетворення міського знаку в ідеологічний інструмент офіційної політики, засіб вираження політичних, юридичних та історичних домагань;

3) емблематичний ряд міських гербів Поділля визначався різноплановими факторами релігійного, суспільно-політичного та соціально-економічного характеру, що мало наслідком інтеграцію різних геральдичних систем, появу елементів еkleктизму та нашарування гербових традицій різних епох;

4) суспільний статус міського герба визначався не тільки офіційними документами, які, окреслюючи широке коло його застосування, спирались на прихований у ньому юридично-правовий зміст, а й функціонування як культурно-звичаєвої норми.

Методологічна основа дисертації. У своїй роботі автор намагався дотримуватись принципів універсалізму, об'єктивізму та системності. Це дозволило, з одного боку, розглянути історичні процеси окремого регіону в загальному контексті подій середньовічної історії України, сусідніх народів, що входили до складу єдиного державного утворення на загальноєвропейському тлі, з іншого, - системний аналіз нагромадженого в процесі дослідження фактичного матеріалу дозволив виявити закономірності, спільні форми та особливості у міському герботворенні впродовж кількох сторіч.

Методи дослідження. Поряд з методами емпіричного пізнання у ході дослідження були застосовані теоретичні методи аналізу, синтезу, порівняльно-історичний та системно-структурний.

Підсумкові висновки. - формування міської гербової традиції подільського регіону відбулося у кілька етапів, головними з них були догеральдичний, ранньогеральдичний, пізньогеральдичний, період функціонування радянської емблематики;

- міським гербам передувала ціла система символічних знаків, різних за своїм характером і функціями, частина з яких згодом увійшла до символіки міських гербів;

- розвинута традиція Магдебурґії на Поділлі стала важливою передумовою розвитку геральдичних процесів;

- міська гербова традиція на Поділлі була виявом наслідування та зв'язку із західноєвропейською традицією використання міського знаку;

- слабкість міських гербових традицій, що переважно розвивались на ґрунті запровадження Магдебурґії, певною мірою пояснюється специфікою історичного розвитку міст подільського регіону;

- гербова традиція міст Поділля відзеркалювала багатогранний процес їх історичного розвитку, що свідчить про їх важливість як історичного джерела;

- міські герби Поділля належать до категорії наданих, тобто жалуваних верховною владою, або прийнятих за її згодою;

- перебування краю у складі державних утворень Речі Посполитої та Російської імперії зумовило нашарування геральдичних традицій різних історичних епох, появу, внаслідок інтеграції різних геральдичних систем, елементів еkleктизму;

- закономірності та форми розвитку міської гербової традиції були спільними для сусідніх з Поділлям земель, які впродовж віків входили до складу спільних державних утворень;

- особливістю міської емблематики в Російській імперії став виразний наголос на пропаганді офіційної ідеології;

- міські герби Поділля російського періоду яскраво відображали специфіку процесу міського герботворення в імперії: ієрархічний принцип, уніфікація, наголос на пропаганді офіційної ідеології, державний характер;

- втративши з кінця XVIII ст. свою початкову суть міський герб слугував ознакою самостійної територіальної одиниці з власними органами врядування;

- протягом XIX ст. державна й територіальна символіка набула широкого вжитку, її застосування регламентувалося відповідними законодавчими актами верховної влади;

- в середині XIX ст. ідеологічний акцент у міській геральдиці послаблюється через проведені в цей час реформування;

- роль, яку відігравали міські герби, та їх суспільний статус не були статичними: наприкінці XVIII-поч. XIX ст. герб використовувався переважно як засіб пропаганди царської політики, спрямованої на те, щоб підкреслити самостійність і автономію міста;

- з середини XIX ст. сприйняття міського знаку як символу самоврядування міста остаточно зівелюється, він втрачає своє значення і правову силу;

- на початку XX ст. відбувся перехід герба у нову якість - звичаєво-культурну ознаку, яка мала глибоку філософську та психологічну основу;

- відсутність правового статусу радянських міських гербів мало наслідком поширене явище, коли частина з них перебувала у становищі неофіційних емблем.

- радянське герботворення відбувалося як неконтрольований і децентралізований стихійний процес.

- домінуючою ознакою радянського герботворення залишався ідеологічний наголос на пропаганді комуністичної теорії.

II. Список опублікованих наукових праць.

Основні положення дисертації викладені автором у більш ніж 20 опублікованих працях, пріоритетними серед яких є:

1. Міська геральдика Поділля.- Вінниця: Континент-ПРИМ, 1995. - 144 с. 8,4 д. а.

2. Короткий нарис міської геральдики Поділля. - К., 1994. - 106 с. - (Ін-т. іст. України НАН України. - Історичні зошити. (У співавт.). 6,2 д. а.

3. Українська родова геральдика: стан та перспективи розвитку. // Українське середньовіччя. Козацька доба: На пошану О. М. Апанович. - К., 1995. - С. 33-51. 1 д. а.

4. Земельна символіка Поділля як джерело історичної географії краю. // Історично-географічні дослідження в Україні. - К., 1994. - С. 197-204. 0,4 д. а.

5. Герби міста Вінниці: традиція та сучасність. // Подільська старовина: До 100-річчя з дня народження В.Д. Отамановського. - Вінниця. - 1993. - С. 175-186. 1 д. а.

6. Особливості емблематичного матеріалу міських гербів Східного Поділля (XVI - кінець XVIII ст.) // Вісник Київ. ун-ту. - Вип. 22. - К., 1994. - С.147-154. (У співавт.). 0,5 д. а.

7. Гербова традиція міст Поділля // Український історичний журнал. - 1993. - №11-12. - С. 50-57. (У співавт.). 0,5 д. а.

8. Герб міста Кам'янця-Подільського як джерело вивчення соціально-економічної та політичної історії міста. // Проблеми

етнографії, фольклору та соціальної географії Поділля: Наук. зб. - Кам'янець-Подільський, 1992. - С. 225-227. 0,2 д. а.

9. З історії міських гербів Поділля (кінець XVIII - середина XIX ст.). // Пам'ятки України. - 1992. - № 2-3. - С. 61-64. 0,4 д. а.

10. "Подданство сево края". // Пам'ятки України. - 1991. - № 3. - С. 59. 0,2 д. а.

11. До історії міських гербів Поділля (кінець XVIII ст. - середина XIX ст.). // Тези доп. п'ятої Всеукр. наук. конф. з історичного краєзнавства. - Кам'янець-Подільський, 1991. - С. - 527-528. 0,1 д. а.

Savchuk Yu. K. Town's geraldik of Podillia.

Thesis for a candidate's degree of historical sciences in speciality 07.00.06 - Historiography, source study and historical research methods and special historik subjects. Institute of histori of Ukraine of the NAS of Ukraine, Kiev, 1996.

It was proved that the geraldik tradition of the Podilla cities mainly at its down of development had been formed upon the initiation in the different forms of cities' self-regulation. These forms of self-ruling had been based on the Magdeburg law. It the end of XVIII century administrative reforms, caused by the union with Russianempire, took place transformation of the functions and also the changing of the social significance of city-symbol, its transformation into ideolofical (tool) instrumet, of the official policy.

Савчук Ю. К. "Городская геральдика Подолия". Диссертация на соискание ученой степени кандидата исторических наук по специальности 00.07.06 - историография, источниковедение и специальные исторические дисциплины. Институт истории Украины НАН Украины, Киев, 1995.

Установлено, що геральдическа традиция подольских городов в значительной степени на раннем этапе своего развития формировалась на основании внедрения в городах форм местного самоуправления на Магдебургском праве. В результате политико-административных преобразований конца XVIII века, вызванных присоединением края к Российской империи, произошла трансформация функций, а также изменение социальной роли городского знака, его превращение в идеологический инструмент официальной политики.

Ключові слова: міський герб, геральдична традиція, Магдебурґія, емблема, правовий знак, історичне джерело.

АВ 33.886

Підписано до друку 09.01.96 Формат 60х84 1/16
Ум. друк. арк. 0,9. Обл. арк. 1,0
Тираж 100. Зам. 41 1996 р. Безплатний

Поліграф. д-ца Ін-ту історії України НАН України
Київ-1, Грушевського, 4